

Vakkundig aan het werk

Radboud Engbersen en Peter Rensen

Inleiding

In 1915 stelt Abraham Flexner de vraag of sociaal werk een professie kan worden genoemd¹. Het is de tijd waarin sociaal werk in Amerika voorzichtig begint te professionaliseren. Sociaal werk wordt onderwezen, maar de docenten vragen zich hardop af wat zij de werkers dan moeten leren. Flexner schrijft zijn betoog in opdracht van het bestuur van de opleiding in New York City. Volgens de auteur is een beroep pas een beroep wanneer intellectuele inzichten uit praktijk en wetenschap worden gekoppeld aan een praktisch en omschreven doel (1915: 156)². Volgens Flexner is de intellectuele basis onder sociaal werk op dat moment nog onvoldoende om sociaal werk een beroep te noemen. In het recent door ons geschreven essay ‘Help mij het zelf te doen’ hebben we bepleit dat sociale professionals die betrokken zijn bij het faciliteren en stimuleren van praktijken van ‘actief burgerschap’ er verstandig aan doen zich rekenschap te geven van de methodische traditie op het terrein van ‘community organization’, één van de takken van sport binnen het sociaal werk (Engbersen en Rensen 2014). Honderd jaar na Flexner hebben we echt wel een en ander geleerd, ook in deze werksoort. Maak daar gebruik van, was ons advies. Benut de denkracht van voorgangers. Zie de rijkdom ervan, ga niet opnieuw het wiel uitvinden, pas ze aan en laat deze traditie aansluiten bij de vraagstukken van deze tijd.

Voorts bepleitten we het gebruik van methodieken die beproefd zijn, dat wil zeggen in de praktijk zijn gebruikt, het liefst intensief, waar dus veel ervaring mee is opgedaan én die idealiter object zijn geweest van wetenschappelijk onderzoek. Waar het ons om ging en gaat is dat het belangrijk is dat over de effectiviteit van methodieken wordt nagedacht. Zonder reflectie stagneert professionaliteit. Die reflectie wordt zowel van professionals en hun organisaties gevraagd als van wetenschappers die praktijken van sociaal werk onderzoeken. Kritische reflectie op hoe professionals te werk gaan, is de motor van kennisopbouw (Schön 1983)³. Op het moment dat die reflectie ontbreekt, verworpen werkwijzen (‘integraal’, ‘kantelen’, ‘bottom-up’, ‘vraaggericht’) tot lege frases (Zijderveld 1982⁴, Van Buuren 1989⁵).

Sociaal werk en ‘community organization’

Werken in een ingewikkelde omgeving

Een van de rode draden in ‘Help mij het zelf te doen’ is dat beroepskrachten die methodisch te werk gaan de kans vergroten dat hun werk het verschil maakt. We zijn ons ervan bewust dat het ingewikkeld is om behaalde resultaten expliciet toe te schrijven aan de gebruikte methodiek. De complexiteit van bewijsvoering op het domein van ‘community-organization’ of ‘samenlevingsopbouw’ is groot. Een veelheid van factoren is van invloed op de behaalde resultaten. Denk natuurlijk in de eerste plaats aan de persoon van de ‘community organizer’. Maar niet alleen de professional als persoon (opleiding, gedrevenheid, relationele vaardigheden) beïnvloedt de effectiviteit van het werk, ook verschillende andere factoren spelen een rol, bijvoorbeeld de organisatie waarbinnen hij werkt (samenwerking, feedback) en de wijk en doelgroep waarvoor hij actief is (Hermans 2014). Ook de rol van de lokale overheid speelt mee – die kan het werk van sociaal werkers frustreren of juist in positieve zin versterken – of denk aan de verwachtingen in een samenleving over het belang van sociaal werk. In een samenleving of tijdvak waarin

¹ Abraham Flexner, Is social work a profession (1915). In: *Research on Social Work Practice*, vol. 11, No. 2, March 2001. 152-165.

² De criteria van Flexner luiden: “essentially intellectual operations with large individual responsibility; they derive their raw material from science and learning; this material they work up to a practical and definite end; they possess an educationally communicable technique; they tend to self-organization; they are becoming increasingly altruistic in motivation”.

³ Donald A. Schön (1983), *The Reflective Practitioner. How Professionals Think in Action*. Basic Books.

⁴ Zijderveld, A.C. (1982), *De tirannie van het cliché*. Van Loghum Slaterus Deventer.

⁵ Buuren, Maarten van (1989), ‘De blik van Medusa’. In: *Raster* nr. 46, De Bezige Bij Amsterdam 1989.

daar veel waardering voor is, opereren professionals met meer wind in de rug dan als hun werk omgeven is met scepsis, lage verwachtingen en wantrouwen. En denk ook aan de invloed van de media. Zie hoe reusachtige mediakrachten inwerken op de Brusselse wijk Molenbeek nadat duidelijk werd dat geradicaliseerde moslims daar hun inspiratie vonden voor de aanslagen in Parijs. In veel minder heftige mate geldt dat ook voor de achterstandswijken in Nederland. Kortom, bij het bepalen van de effectiviteit van het sociaal werk zijn er tal van factoren in het spel die van invloed zijn op de condities waaronder professionals hun werk moeten doen en dus van invloed zijn op de effectiviteit van de methodieken die ze gebruiken. Dit geldt eens te meer voor een werksoort als community organization die in het hart van maatschappelijke veranderingen opereert.

Ongedefinieerd speelveld

We zijn ons er voorts van bewust dat ‘sociaal werk’ als professie omstreden is in de zin dat er discussie bestaat over de vraag of er sprake is van een exclusief deskundigheidsdomein. Die discussie wordt internationaal al meer dan honderd jaar gevoerd en is recent nieuw leven ingeblazen door Trappenburg (2014)⁶. Zij spreekt in het geval van sociaal werk van een ‘bescheiden professie’, waarmee ze eigenlijk wil zeggen dat iedereen die bereid is daar tijd voor uit te trekken in staat is dit werk uit te voeren, terwijl u en ik niet zomaar de plaats in kunnen nemen van een anesthesioloog of vaatchirurg - de medische professie is in haar visie de meest prototypische ‘echte’ professie. Binnen het sociaal werk wordt community organization of samenlevingsopbouw vaak gezien als de minst geprofessionaliseerde werksoort. Deze beroepsgroep – vaak aangeduid als de opbouwwerker - is, in tegenstelling tot bijvoorbeeld het maatschappelijk werk, ook langzaam aan het verdwijnen. Een kleine twintig jaar geleden betoogde Duyvendak al in zijn inaugurele rede als toenmalige hoogleraar in de fundamentele van de samenlevingsopbouw dat ‘de opbouwwerkpjet’ ook op tal van andere plaatsen te signaleren was. ‘Recente ontwikkelingen laten zien dat de opbouwwerkpjet tegenwoordig ook de politie, de ‘activerende ambtenaar’, het buurtbeheer, de medewerkers van het arbeidsbureau, het preventiewerk op scholen en talloze anderen past’.⁷ Het Verwey-Jonker Instituut schreef in 2009 in dezelfde geest ‘dat niemand het monopolie heeft op samenlevingsopbouw’ (Boutellier en Boonstra 2009)⁸. Op het relatief ongedefinieerde speelveld van samenlevingsopbouw zijn dan ook veel spelers aan te wijzen. Maar de sociale professional met de naam ‘opbouwwerker’ mag dan uitsterven, samenlevingsopbouw niet. Integendeel, samenlevingsopbouw is actueler dan ooit nu traditionele verzorgingsstaat-arrangementen verdwijnen of versoberd worden en zorg en welzijn meer naar buurnetwerken en gemeenschappen terugvloeit. Kijk maar eens naar de actuele discussie over deradicalisering waar volop erkend wordt hoe noodzakelijk het is dat buurtwerkers groepen radicaliserende jongeren kennen, bereiken en weten te raken.

Grensstad zonder wallen

Omdat de sociale professies een weinig afgebakend en omstreden deskundigheidsdomein hebben, zijn er binnen de sociale professies altijd grensgeschillen. Waar houden ‘maatschappelijk werk’ en ‘groepswerk’ op en begint ‘opbouwwerk’? Waar houden ‘maatschappelijk werk’ en ‘opbouwwerk’ op en begint het terrein van de ‘maatschappelijke opvang’ en de ‘ambulante GGZ’ of de ‘OGGZ’? En natuurlijk zijn er de grensgeschillen ten opzichte van gewone burgers (‘leken’). Waar houdt ‘opbouwwerk’ op en begint

---

⁶ Margo Trappenburg (2014), *Bescheiden professies. Over evidence based werken buiten de cure.* (2^e Els Borst-lezing).

⁷ In: Duyvendak, W.G.J. (1997), *Over opbouwwerk, sociale cohesie en multiculturaliteit.* Oratie. Dr Gradus Hendriks Stichting, Den Haag, p. 17.

⁸ Hans Boutellier en Nanne Boonstra (2009), *Van presentie tot correctie. Een nieuw perspectief op samenlevingsopbouw.* Verwey-Jonker Instituut.

‘vrijwilligerswerk’ of ‘actief burgerschap’? Als een ‘grensstad zonder wallen’ werd het sociaal werk in 1951 al treffend getypeerd door J.K. Bakker⁹.

‘Het is om een beeld van Jan Luyken te gebruiken: “Gelijk een grensstad zonder wallen”. Ieder die het “zint” kan deze stad maar binnenlopen: de warmvoelende vrouw die huisbezoek doet voor de predikant, de ambtenaar van een dienst met min of meer sociale strekking. In een tijd waarin deze stad plotseling begeerd terrein wordt, kan iedereen zijn tenten erin opslaan en zeggen: ‘Deze stad is van mij’. Zo leggen sommige leden van de “World’s Health Organization” er beslag op, de landbouwhuishoudkundige strijkt er zo nu en dan in neer, soms meent de onderwijzer er op zijn plaats te zijn, de evangelist denkt het voor zich te kunnen opeisen, de ambtenaar annexeert het. Natuurlijk, zij hebben allen wel enkele raakvlakken ermede, maar zijn daarom nog niet zelf tot maatschappelijk werker geworden.’ (Bakker 1951, p. 271)

J.K. Bakker maak duidelijk dat de opleidingsperikelen waar Flexner in de Verenigde Staten in 1915 op wees in het Nederland van 1951 nog steeds niet voorbij waren. Er was sprake van een ‘na-oorlogse chaos van opleidingen’. Sommigen zagen bij de opleiding voor maatschappelijk werker een ‘soort huishoudschool’ voor zich, anderen vonden de toenmalige opleidingen te lang en er was dan ook discussie over wat er onderwezen moest worden. Veel ‘gedoeerde schoolwijsheid’ was ‘weinig toepasbaar’ en ‘te weinig gericht op de methodiek van het werk’. Ook over de selectie van de studenten was discussie. Welke vooropleiding was gewenst en hoe academisch moest de opleiding zijn? Van maatschappelijk werkers werd zowel ‘gedistantieerd beschouwing’ gevraagd als een ‘praktische’ instelling en een ‘warm gevoel voor mensen’.

Van roeping naar ambacht

De beschouwing ‘Opleidingsproblemen’ van J.K. Bakker is één van de hoofdstukken uit *Helpen als ambacht* van Kamphuis e.a. (1951). De eerste auteur van deze publicatie Marie Kamphuis (1907-2004) groeide na een verblijf in de Verenigde Staten (1946/1947) in Nederland uit tot dé voorvechtster van de professionalisering van het sociaal werk in Nederland. Er waren velen die zich tegen professionalisering verzetten. Voor hen was sociaal werk in de eerste plaats liefdewerk met roeping en zelfopoffering als centrale waarden. Een voorbeeld uit *Helpen als ambacht*: ‘Deze uitgroei tot een beroep is een gevaar, ja “een kanker die het sociale werk bedreigt met verrotting”. Voor maatschappelijk werk is roeping nodig en: ‘Une vocation sociale, c’est une vocation au sacrifice.’ (Jean Foillet in *La Chronique Sociale de France*, Juillet-Août 1950).¹⁰

De titel van de bundel *Helpen als ambacht* vat de inzet van Kamphuis c.s. goed samen: zij ijverden nadrukkelijk voor maatschappelijk werk als een beroep of professie. Maatschappelijk werkers zijn opgeleid en geschoold in ‘sociale technieken’. P. S. Bakker zegt in *Helpen als ambacht*: ‘De grondslag voor maatschappelijk werk als beroep ligt echter in de vakbekwaamheid, in het kunnen hanteren van “sociale technieken”. De maatschappelijke werker is – om een Franse term te gebruiken – een technicien social, hij voelt zich beoefenaar van een ‘handicraft’, van een ambacht dat een eigen methodiek heeft, die geleerd moet worden, waarvoor men scholing moet ondergaan.’¹¹ In de inleiding van de bundel *Helpen als ambacht* voegt dezelfde Bakker daaraan toe dat deze technieken geen sjablonen zijn die je blind kan toepassen, maar dat je ze een persoonlijk stempel moet geven. ‘Ambacht duidt aan, dat de aangeleerde techniek een persoonlijk stempel moet krijgen, in de persoonlijkheid moet zijn ingegaan, “geïncarneerd”.

⁹ Bakker, J.K. ‘Opleidingsproblemen’. In: Kamphuis, M. e.a. (1951). *Helpen als ambacht*. Baarn: Bosch & Keuning N.V. Baarn, p. 269-294. 2^e herziene druk.

¹⁰ In: Bakker, P.S., ‘Beroepsethiek’. In: Kamphuis e.a. (1951), p. 218-268, p. 218.

¹¹ In: Bakker, P.S., ‘Beroepsethiek’. In: Kamphuis e.a. (1951), p. 218-268, p. 221-222

Maatschappelijk werk is geen techniek, waarmee sjablonen en onpersoonlijke industrieproducten worden afgeleverd, het is een kunst en gebruikt dus enkel een techniek.¹²

Maatschappelijk werk is zowel ambacht als kunst; aan praktijken van sociaal werk zit een dimensie, die zich nooit helemaal exact laat formuleren en methodisch laat vastleggen en routiniseren. In opleidingen laat zich deze essentiële, maar moeilijk grijpbare dimensie ook niet direct overdragen. In de decennia nadien is men er in het sociaal werk niet in geslaagd om de buitenwereld – ondanks alle beroepsopleidingen, beroepsverenigingen, beroepsprofielen en beroepscode – te overtuigen van de exclusiviteit en de harde kern van het met dit werk verbonden kennisdomein. Anno 2015 suggereren overheden met concepten als de ‘doe-democratie’ en ‘participatiesamenleving’ dat burgers het grotendeels wel alleen af kunnen en lijken sociale professionals in deze ‘grensstad zonder wallen’ de deur gewezen te worden. In het essay ‘help mij het zelf te doen’ hebben wij ons gekeerd tegen deze tendens. Professionals blijven ons inziens onmisbaar, mits ze goed geëquipeerd zijn en ze kritisch-reflexief de beschikbare methodische ‘body of knowledge’ proberen toe te passen en helpen uit te bouwen. Het lijkt ons weinig zinvol om een ‘open’ of ‘bescheiden’ professe als ‘community organization’ te laten terugvallen in praktijken van liefdewerk, zelfopoffering of opnieuw het wiel uitvinden. Juist deze bescheiden professe doet er goed aan waar dat mogelijk is verder te investeren in praktijken van professionalisering. De aanwezigheid van adequate professionals is juist van grote betekenis om het potentieel van onderlinge steun dat in gemeenschappen is te vinden, te benutten en tot wasdom te brengen.

Aspecten van methodisch handelen

Piet Winkelaar (1993)¹³ gebruikt het oude Griekse heldenepos van Homerus in zijn uitleg van methodisch werken. Hij vertelt over Odysseus die ergens op weg naar Ithaca zijn boot tussen de draaikolken van de Charybdis en het op de rotsen levende monster Scylla moest loodsen. Winkelaar gebruikt dit beeld om te betogen dat in het geval van ‘het werken met en vóór mensen’ je aan de ene kant als sociale professional moet waken voor de draaikolk van liefdadigheid (‘vaak op medelijden gebaseerde liefdadigheid, vaak gepaard met een te grote identificatiedrang, die de doelgroep nog afhankelijker maakt’) en aan de andere kant voor het monster van deskundigheid en professionaliteit (‘dat vervreemding oproept en afstand scheidt, en eigen belangen gemakkelijk laat profileren’). Tussen deze twee uitersten of kwaden dient de sociale professional net als Odysseus te laveren. De vrijwilliger met zijn goede bedoelingen mist distantie, dat wil zeggen is niet goed in staat tot reflectie, terwijl de professional altijd het gevaar loopt te veel afstand te nemen. Hij komt dan met zijn beroepstaal en bureaucratische, administratieve procedures te ver af te staan. Zijn reflecties worden bij te veel distantie abstracties die praktische bruikbaarheid missen. Een goed voorbeeld zijn de werkcoaches van het UWV. Recent legde de werkloze journalist Sjors van Beek ontzuchtend bloot hoezeer uitkeringsinstantie UWV zich voor zijn cliënten achter een digitale muur heeft verschanst. Zijn relaas sloot naadloos aan bij het rapport ‘Mijn onbegrijpelijke overheid’ (2013) van de Nationale Ombudsman. Deze kwam na consultatie van ‘frontlijnwerkers’ tot de conclusie dat overheidsinstanties direct, persoonlijk contact frustreren en het liefst vermijden. Een beproefd instrument als huisbezoek wordt als ouderwets opzij schoven.

Tegen de methode?

Omdat er geen strikt gedefinieerd kennisdomein is, heeft de manier van werken van sociaal werkers op het terrein van samenlevingsopbouw zich maar beperkt in vaste routines uitgekristalliseerd. Eén van de meeste gebruikte aansproingen is dat sociaal werkers vooral ‘onorthodox’ te werk moeten gaan. Om de

---

¹² In: Bakker, P.S., ‘Ten Geleide’. In: Kamphuis e.a. (1951), p. 6

¹³ Winkelaar, Piet. (1993). *Methodisch werken. Inleiding tot methodisch handelen met en voor mensen*. Tweede, herziene druk. Utrecht: LEMMA BV.

beroemde titel van de filosoof Paul Feyerabend te lenen, community organizers zouden principieel ‘against method’ zijn¹⁴. Daarin verschilt deze professie nadrukkelijk van onomstreden professies als die van medisch specialisten. Geen medisch specialist zou zich erop voorstaan dat hij gecompliceerde operaties met humor, gezond verstand en onorthodoxe ingrepen tot een goed einde heeft gebracht. Op het terrein van sociaal werk zijn dit soort uitspraken heel gebruikelijk. Naar onze mening is de nadruk op ‘onorthodoxe’ vormen van werken sterk overdreven. Enige relativering van dit principe is op zijn plaats. Zo revolutionair en vernieuwend is doorgaans het handelen van sociaal werkers op het terrein van ‘community organization’ niet. Bovendien is een vorm van ‘onorthodoxie’ wel degelijk heel goed te rijmen met de methodieken die er op het terrein van ‘community organization’ bestaan. Juist in het raam van de methode krijgen onorthodoxe invalshoeken betekenis.

Het woord ‘methode’ is afkomstig van het Griekse ‘methodos’ wat ‘de weg waarlangs’ betekent. Als je methodisch handelt, betoogt Winkelaar ‘rotzooi je niet zomaar wat aan’ maar werk je weloverwogen en zet je bewust stappen in een bepaalde volgorde om een bepaald doel te bereiken. Winkelaar vergelijkt een methode met een recept. Bij deze vergelijking staan we wat langer stil, omdat ze vaak wordt gebruikt. Uit hetzelfde register komt ‘kookboek’. Beide vergelijkingen (recept, kookboek) gaan vaak vergezeld van negatief commentaar, want in hoeverre kan je als sociaal werker volgens het boekje werken? Afwijken van gebaande wegen beantwoordt toch meer aan de realiteit van het werk? Dat hoeft helemaal niet het geval te zijn. Vasthouden aan een gekozen spoor (recept, kookboek) betekent niet dat de creativiteit van de professional volledig aan banden is gelegd. De schrijver Julian Barnes heeft ooit een bundel gemaakt over zijn ervaringen als thuishok: *The Pedant in the Kitchen* (2003)¹⁵, in Nederland vertaalt met *De wijsneus in de keuken* (2013)¹⁶. Hoewel hij opmerkt dat de amateurkok in ‘essentie een aan recepten gebonden ploeteraar is’, benadrukt hij dat ‘ongehoorzaamheid’ en ‘in opstand komen’ tegen de kookboekschrijvers de enige juiste houding is. Bovendien betoogt hij dat professionele koks bij het koken hun eigen recepten ook niet ‘naar de letter’ volgen. Kookboeken zijn geen Heilige Geschriften. Recepten zijn benaderingen en creatieve koks maken voortdurend aanpassingen afhankelijk van de kwaliteit en de verkrijgbaarheid van de ingrediënten. ‘Niets is in steen gebeiteld’. In feite herschrijven koks recepten voortdurend. Kijk hoe kookboeken gebruikt worden. Zie de aantekeningen die de gebruiker in de kantlijn noteert: aanvullingen, meer precieze instructies, interpretaties, waarschuwingen, etc. Recepten zijn hier letterlijk beproefd, verbeterd en aangevuld. Recepten worden voortdurend in interactie met gebruikers geperfectioneerd; en zo is het idealiter ook met methodieken op het terrein van ‘community organization’.

Inspelen op verandering

Op een punt willen we hier in het bijzonder wijzen. Het karakter van community organization neemt met zich mee dat niet kan worden volstaan met één methode. Het gaat erom mensen te helpen het zelf te doen. De methode wordt gedictieerd door de vraagstukken die burgers in de gemeenschap bezig houden. De methode van de community organizer sluit hier op aan. Het kan gaan om het stimuleren van positieve contacten in de wijk, maar het kan ook gaan om het mee helpen oplossen van spanningen tussen groepen. Het kan gaan om het stimuleren van activiteiten die bestaand lokaal beleid ondersteunen of actie die daar tegen ageert. Het ene moment neemt de community organizer sterk het voortouw, het andere moment kan worden volstaan met een klein zetje in de goede richting. Misschien nog belangrijker is het principieel veranderlijke karakter van gemeenschappen. Community organizers helpen wijkbewoners in actie te komen. Eenmaal in actie verandert de rol en de positie van de community organizer. De professional beweegt mee met de gemeenschappen en maakt daarbij gebruik van verschillende passende methoden.

---

¹⁴ Feyerabend, Paul (1993), *Against method*. London, New York: Verso. Nederlandse vertaling: Paul Feyerabend, *Tegen de methode*. Rotterdam ; Lemniscaat 2008.

¹⁵ Barnes, Julian (2003), *The Pedant in the Kitchen*. Atlantic Books, London.

¹⁶ Barnes, Julian (2013), *Wijsneus in de keuken*. Atlas Contact, Antwerpen/Nijmegen.

Community organizers en in het algemeen sociaal werkers kunnen vanwege het veranderlijke karakter van hun professie niet volstaan met één methode, maar moeten zich voortdurend aanpassen aan wensen, noden en behoeften van groepen die ook nog eens gaandeweg het proces veranderen. Het is tot op zekere hoogte logisch dat zij zich verzetten tegen methodisch werken.

Wij betogen echter dat aansluiten op het veranderlijke karakter juist één van de kernelementen van diverse methoden is. Sociaal werkers kunnen ook switchen tussen methoden. Voorts vatten wij methodisch werken ook niet op als een verplichting om altijd met methoden te werken. Methoden blijven onderdeel van een proces waar de gemeenschap centraal staat, niet de methode.

Het is volgens ons dan ook de vraag of sociaal werkers ‘against method’ zijn. Daarbij kunnen we gebruik maken van het betoog van de auteur van *Against method*. Feyerabend is geen tegenstander van wetenschappelijke methoden. Hij stelt zich te weer tegen een opvatting over waarheidsvinding waarbij bestaande ideeën zo belangrijk gemaakt worden dat er geen plaats meer is voor nieuwe ideeën (zie 1993: 24-39). Onorthodoxe aanpakken moeten hun weg kunnen vinden in wetenschap en sociaal werk. Daar kunnen we ons in vinden. Maar dat is iets heel anders dan inspelen op uiteenlopende vragen vanuit bewonersgroepen en aansluiten op het veranderlijk karakter van die groepen. Daar kom je er niet met alleen maar onorthodoxe aanpakken en zijn beproefde methoden juist hard nodig. Voor onorthodoxie hoef je niet ‘tegen de methode’ te zijn. De discussie over methodisch werken is op dit punt uit evenwicht. Het is zaak om het debat weer preciezer te gaan voeren. Nadere uitwerking van het begrip methodisch werken is daarbij noodzakelijk, dit artikel hoopt daaraan bij te dragen.

Lokaal maatwerk met bewoners

In het Movisie-programma ‘Effectieve sociale interventies’ wordt het begrip ‘interventie’ gehanteerd, een equivalent van ‘methode’. Interventie is gedefinieerd als ‘een systematische manier van handelen om een doel te bereiken’. Deze definitie is in lijn met die van Winkelaar die ook de nadruk legt op het nauwkeurig bepalen van het doel en op een systematische, planmatige (gefaseerde) manier van werken. Koen Hermans (2014) voegt daaraan toe dat methodieken idealiter een handelingstheorie en een verklarende theorie hebben¹⁷. De eerste theorie geeft antwoord op de hoe-vraag: welke acties zijn nodig om een probleem op te lossen? De tweede theorie geeft antwoord op de waarom-vraag: welke achterliggende mechanismen zorgen ervoor dat een bepaald resultaat wordt bereikt? Voorts wijst hij op het gevaar van decontextualiseren: het uit het oog verliezen van de interactie tussen context en methodiek. Eenzelfde methodiek veroorzaakt een andere dynamiek in een hippe binnenstedelijke wijk dan in een achterstandswijk. Tot de meest gecompliceerde programma’s in het sociaal werk, rekent Hermans, ‘programma’s die in het teken staan van buurten en gemeenschappen’, dat wil zeggen programma’s op het terrein van ‘community organization’. De programma’s zijn gecompliceerd omdat er meerdere organisaties bij betrokken zijn en het verloop ervan onvoorspelbaar ervan is; het programma moet voortdurend inspelen op wijzigende omstandigheden. Gezien de eigenheid van sociaal werk, de complexiteit en de contextafhankelijk, betoogt Hermans dat methodiekontwikkeling het best in samenwerking met praktijkwerkers en gemeenschappen plaats kan vinden. Hij trekt deze conclusie na een uitvoerige excursie door de wetenschappelijke literatuur, waar hij ook het begrip ‘practische geldigheid’ (‘viable validity’) uit opdiept. Praktische geldigheid verwijst naar de vraag of een nieuwe interventie haalbaar, bruikbaar en praktisch is en of ze wel een meerwaarde heeft wanneer er rekening wordt gehouden met de specifieke locatie waarin een methodiek wordt gebruikt. In het vaststellen van die praktische bruikbaarheid krijgen bij Hermans de gemeenschappen voor wie ze worden ingezet een belangrijke stem. In zijn visie is een methodiek geen autoritair van bovenaf opgelegd recept of kookboek, maar een instrument dat vanaf het begin in nauwe samenspraak met de gebruikers en degenen waarvoor het is bestemd, wordt gemaakt.

---

¹⁷ Hermans, Koen (2014), Methodiekontwikkeling, evaluatieonderzoek en de body of knowledge van het sociaal werk. In: *Journal of Social Intervention: Theory and Practice* – 2014 – Volume 23, Issue 1, p. 33-52.

Hermans spreekt van ‘een interactieve vorm van kennisproductie’ waarbij zowel bij het maken van de methodiek als bij het vaststellen van de effectiviteit ervan praktijkwerkers, beleidsmakers en mensen op wie de methodiek is gericht een belangrijke plaats krijgen. De wetenschap heeft bij het vaststellen van effectiviteit weliswaar het laatste woord. Maar geeft daarbij idealiter wel aan hoe ze verschillende perspectieven (wetenschap, praktijk, gebruikers en beleid) met elkaar vergelijkt en vervolgens tot conclusies komt.

Samenvattend: aspecten van methodisch werken

Als we het voorafgaande samenvatten, omvat methodisch werken een aantal belangrijke aspecten. Ten eerste is het belangrijk om een pad uit te zetten en een target te kiezen. Boumans en Lichtenberg (2013) gebruiken evenals Winkelaar de mythische figuur van Odysseus om uit te leggen wat ze verstaan onder methodisch werken. Waar Winkelaar de vindingrijkheid en navigeerkunst van Odysseus naar voren haalt, benadrukken Boumans en Lichtenberg (2013) het belang van het stellen van een zinvol doel¹⁸. In hun woorden ‘het belang van Ithaka’. Metaforen als kookboek en recept suggereren dat je via een set van instructies naar dit doel wordt geleid; dat is te mooi om waar te zijn. In die zin zijn deze metaforen vertekend, tegelijkertijd zijn deze metaforen relevant omdat ze de aandacht richten op systematiek en gefaseerdheid. Wil je een succesvol gerecht maken, dan is het belangrijk om handelingen in een bepaalde volgorde te verrichten. Tegelijkertijd hebben we de vrijheid van de kok benadrukt die met behulp van een recept een gerecht maakt. Thuiskok Julian Barnes (2013) spreekt zelfs van een ‘beangstigende vrijheid’. Vrijheid en flexibiliteit zijn cruciale aspecten van methodieken op het terrein van community organization. Zo nodig moet het roer omgegooid kunnen worden, want contexten, situaties, betrokken actoren kunnen sterk van elkaar verschillen en ook wijzigen in de tijd. Volledig geprotocolleerde ‘kant- en klare-interventies’ zijn dan ook niet beschikbaar (vgl Boumans en Lichtenberg 2013). Voorts wordt benadrukt dat methodieken niet-autoritair moeten worden opgelegd, maar idealiter dialogisch tot stand komen in nauwe samenwerking tussen makers, gebruikers, onderzoekers en de gemeenschappen waarvoor ze worden ingezet. Juist de gemeenschappen moeten er ook de relevantie van inzien. Dit laatste aspect wordt vanwege de complexiteit van het effectiviteitsvraagstuk op het terrein van community organization sterk benadrukt. Omdat zo veel factoren inwerken op de effectiviteit ervan, is het belangrijk dat betrokkenen overtuigd zijn van de meerwaarde en het praktische belang. Daarnaast wordt de belangrijke rol van de sociale professional benadrukt. De vraag ‘who works’ is minstens even belangrijk dan de vraag ‘what works’ (Hermans 2014). Maar bij de nadruk op de ‘persoon’ is het ook belangrijk om stil te staan bij zijn vakmanschap. Dat vakmanschap bestaat op het terrein van community organization uit een niet-autoritair, niet-paternalistische manier van werken. Vakmanschap heeft altijd tot op zekere hoogte met routines te maken, dat betekent dat onorthodox handelen maar tot op zekere hoogte mogelijk is. De methodiek geeft ruimte en vrijheid, maar perkt ook vrijheid en ruimte in. Nog een aspect: de sociale professional heeft de rol van ondersteuner of facilitator van processen – het is de kunst om zoveel mogelijk het initiatief bij de gemeenschappen te laten. Het uitgangspunt is steeds: help mij het zelf te doen. Omdat het terrein van community organization breed is en lastig te begrenzen, is de doelgroep voor het methodisch instrumentarium groot en divers. Een methodiek bestaat voorts idealiter niet alleen uit een set van meer of minder open instructies, maar vertrekt ook vanuit een verklaringstheorie of een aantal theoretische noties of aannames die kunnen verklaren welke achterliggende mechanismen de verklaringsgrond zijn van behaalde resultaten.

Schema 1. Samenvattend: aspecten van methodisch werken op het terrein van ‘community organization’

¹⁸ Boumans, J. & Lichtenberg, M. (2013), *Op weg naar Ithaka. Reflecties op empowerment binnen zorg en welzijn*. Tijdschrift voor rehabilitatie; 22 (2) 4-14.

Een methodiek vertrekt idealiter vanuit een veranderingstheorie
Een methodiek is idealiter gekozen in dialoog met doelgroep
Een methodiek kan niet zonder een vakman of -vrouw (opleiding, vaardigheden, ervaring)
Een methodiek vraagt terreinkennis voor vinden en mobiliseren van relevante hulpbronnen
Een methodiek vraagt kennis van zaken van mede- en tegenstanders, van hulptroepen en tegenkrachten
Een methodiek bestaat bij de gratie van het streven naar een haalbaar doel
Een methodiek vraagt om een volgorde en een tijdpad (eerst dit, vervolgens dat, et cetera)
Een methodiek verdraagt geen dogmatiek: er blijft vrijheid in het invullen van de (volgorde) van de te zetten stappen, in het bijstellen van doelen en zo nodig in het kiezen van een nieuwe methodiek.

In de praktijk: Thuis Op Straat

Een methodiek die werkt aan alle bovengenoemde aspecten van methodisch werken, is Thuis Op Straat (TOS). Deze methodiek is gemaakt om het buiten spelen van kinderen in achterstandswijken te bevorderen en verbeteren (Hartog & Van Wonderen, 2016 concept¹⁹). TOS is ook de naam van de organisatie die deze manier van werken via een franchiseformule uitvoert. Geestelijk vader is de Rotterdamse opbouwwerker Ton Huiskens. TOS startte in 1996 in Rotterdam-Noord en waaierde vervolgens in de jaren daarna uit over ongeveer alle achterstandswijken van Rotterdam. Karakteristiek element in de eerste jaren waren de Duimdropcontainers, ingerichte zeecontainers van waaruit speelgoed uitgeleend werd. De hoofddoelstelling van TOS is een beter speelklimaat op pleinen en straten realiseren, zodat kinderen, jonge kinderen en in het bijzonder (allochtone) meisjes er kunnen spelen. Naast deze hoofddoelstelling worden, afhankelijk van de context, ook andere doelstellingen nagestreefd, zoals het bestrijden van overlast, het opvangen van jonge kinderen die in de knel dreigen te komen en het betrekken van ouders bij TOS-activiteiten. Met haar activiteiten wil TOS bijdragen aan een positieve ontwikkeling van kinderen. Op elke TOS-locatie is een TOS-team actief van enkele medewerkers en een 'TOS-baas' die coördineert en leiding geeft. Anno 2016 is TOS nog steeds actief als onderaannemer van welzijnsorganisaties die voor specifieke delen van Rotterdam de aanbesteding hebben gewonnen. Buiten Rotterdam is TOS actief in Leiden, Amsterdam, Breda en Bergen op Zoom.

De aanpak van TOS is een mengeling van beproefde methodiek en een flexibele invulling op basis van de precieze omstandigheden en doelgroep op het plein. TOS baseert zich met name op de sociale ontwikkelingsstrategie van Bronfenbrenner. Hij gaat ervan uit dat de omgeving waarin kinderen opgroeien grote invloed heeft op hun ontwikkeling en gedrag. Door kinderen kansen te bieden, vaardigheden bij te brengen en goed gedrag te waarderen ontstaat hechting en betrokkenheid in de buurt. Dat is weer de basis voor gezonde opvattingen en duidelijke normen en leidt tot gezond gedrag (Bronfenbrenner, 1979²⁰). In termen van Hermans (2014): er is ook aandacht voor verklaringstheorieën.

De methode TOS start met een analyse van de situatie. Wat zijn de behoeften van de kinderen en andere betrokkenen? Vervolgens gaat TOS na welke activiteiten geschikt zijn om een positief proces op gang te brengen. De ontwikkelaar noemt dit in de methodebeschrijving zelf een 'menugestuurde aanpak'. Voor elk plein is een ander menu. Vervolgens maken de TOS-werkers op het plein gebruik van een TOS-handleiding en methodiekenboek waar tal van aanpakken in staan die hun waarde hebben bewezen. Soms gaat het om relatief eenvoudig toepasbare 'trucs' zoals de pannenkoeken-methode. De kinderen op het plein moeten de ingrediënten voor het bakken van pannenkoeken in de buurt verzamelen, waardoor

¹⁹ Hartog, Peter & Ron van Wonderen (2016 concept). *Thuis op straat, beschrijving interventie*.

²⁰ Bronfenbrenner, U. (1979). *The Ecology of human development: experiments by nature and design*. Cambridge (Mass.): Harvard University Press.

ouders en buurtbewoners geïnteresseerd raken in de activiteiten van TOS. Maar het kan ook gaan om ingewikkelder methoden, zoals de 'Fijn op het plein-methode'. Hiermee wordt de situatie op het plein in kaart gebracht en beschreven. TOS-medewerkers doen zelf observaties en betrekken kinderen en bewoners actief bij de inventarisatie door middel van bijvoorbeeld theater en het instellen van een pleincomité. Methodes zijn 'kleinschalige diepte-investeringen' die positieve relaties tussen mensen op het plein bevorderen. Methodes staan ten dienste van dit doel en niet andersom. Kortom, TOS biedt lokaal maatwerk, maar gebruikt daarbij wel methodes die passen binnen streven naar gezond gedrag, conform de sociale ontwikkelingsstrategie.

TOS is 15 jaar geleden gestart als 'alternatief voor aanbodgericht sociaal-cultureel werk dat niet inspeelde op de actuele problemen van jeugd in de oude wijken'. De methode is ontwikkeld in de praktijk en steeds verbeterd op basis van informatie uit de praktijk. De verschillende TOS-projecten delen nieuwe ontwikkelingen met elkaar en willen zo vorm geven aan 'vernieuwing in het sociale domein (...) gericht op het ontwikkelen van een methodische vorm van werken'.

Interessant aan TOS is dat onderzoekers steeds zijn uitgenodigd om een kijkje in de keuken te nemen. Zij hebben kinderen, TOS-werkers van hoog tot laag, ouders en buurtbewoners geïnterviewd en geënquêteerd over allerlei aspecten van TOS. Zo konden bijvoorbeeld een aantal werkzame principes worden blootgelegd. TOS kan werken wanneer het voor een lange periode (enkele jaren) op vaste tijden op het plein aanwezig is. Van groot belang is dat de werkers goed weten wat kinderen leuk vinden. En daarbij is flexibiliteit een vereiste^{21 22}. Onlangs heeft het Verwey-Jonker Instituut een meerjarige studie afgerond naar de effecten van TOS op buurtniveau²³. Voor dit onderzoek werden buurten vergeleken waar TOS *wel* werd toegepast en buurten waar TOS *niet* werd toegepast. In de buurten werd een steekproef van alle kinderen ondervraagd; dus niet alleen de kinderen die deelnemen aan TOS-activiteiten. TOS bleek beter uit de bus te komen op: verbetering van het speelklimaat (kinderen vinden het buiten spelen leuker en kinderen ouder dan 10 spelen vaker buiten) en de afname van ontwikkelingsmoeilijkheden (emotionele problemen en gedragsproblemen bij kinderen tussen 6 en 9 jaar). Dat betekent dat kinderen in de buurt er per saldo beter op worden wanneer TOS in hun buurt is neergestreken. Dit werd echter – in lijn met eerder onderzoek – alleen bereikt wanneer TOS tenminste 3 dagen per week actief is.

TOS heeft tussen uitvoerders en wetenschappers een traditie van reflectie opgebouwd, waarbij praktijkervaringen en uitkomsten van wetenschappelijk onderzoek periodiek uitgewisseld worden. De TOS-methodiek is opgenomen in de database Effectieve sociale interventies van Movisie. Op 10 maart 2016 wordt de methodiek of interventie TOS voorgelegd aan de erkenningscommissie Maatschappelijke Ondersteuning, Participatie en Veiligheid. Deze onafhankelijke commissie van wetenschappers en praktijkdeskundigen toetst sociale interventies zoals TOS op de onderbouwing en de effectiviteit. TOS is daarmee de eerste interventie op het werkerterrein van community-organization die zich door de erkenningscommissie laat toetsen. De erkenningscommissie kijkt naar de logica achter de interventie: waarom zou deze aanpak leiden tot het door TOS gestelde doel? Daarnaast kijkt ze naar het beschikbare onderzoek. Is gebleken dat TOS in de praktijk werkt?

TOS onderkent het belang van het vakmanschap van de professional waarbij een mix van routine en vrijheid noodzakelijk is. Aan de methodiek van TOS werd en wordt voortdurend gesleuteld. Aan de ene kant is de methodiek gestandaardiseerd, dat wil zeggen in grote lijnen uitgeschreven, aan de andere kant wordt de contextgevoeligheid van medewerkers getraind en hen geleerd dat een louter routineuze werkhouding funest is. Een goede TOS-medewerker weet op het juiste moment van vuistregels af te wijken. De Amerikaanse antropoloog James C. Scott gebruikt voor dit talent het Griekse woord 'metis',

---

²¹ Karyotis, S. e.a. (2005), *Jeugd en buitenruimte in Rotterdam. Het Thuis op Straat project*. Rotterdam EUR.

²² Veldboer, L., R. Engbersen, J.W. Duyvendak, M. Uytendaele (2008), *Help! de middenklasse? Op zoek naar het middenklasse-effect in gemengde wijken*. Den Haag Nicis Institute 2008.

²³ Wonderen, R. van en H. Jonkman (2015), *De effecten van Thuis Op Straat*. Utrecht Verwey-Jonker Instituut.

dat je met ‘goochem’ en ‘praktisch ingesteld’ kan vertalen²⁴. Door ervaring wordt men wijs, door ervaring leert men situaties te herkennen en leert men op situaties te anticiperen. Dat impliceert ook dat zoiets als TOS-werk zich het beste in de praktijk laat leren door mee te lopen met ervaren professionals, omdat de beschikbare kennis zich niet schriftelijk laat reduceren tot rigide kant en klare recepten. Wat moet je doen als de stemming op een plein omslaat? Optreden maar hoe? Of misschien even de andere kant opkijken? Een ervaren TOS-medewerker weet hier mee om te gaan en zijn methoden en instrumenten aan te passen. Maar belangrijk blijft dat TOS de professional een methodisch raamwerk biedt waarbinnen improvisaties mogelijk zijn: een structuur van coaching, een streven, een tot op zekere hoogte gestandaardiseerde set van activiteiten, et cetera.

Eén van de interessante zaken waarmee TOS geëxperimenteerd heeft is het werken met elektronische logboeken. Van TOS-medewerkers werd gevraagd om dagelijks het logboek in te vullen. Daarin wordt vastgelegd hoe ‘het klimaat’ op het plein of in de straten zich ontwikkelt. Het gaat om feiten: hoeveel kinderen deden aan activiteiten mee, verhouding jongens-meisjes, etniciteit, oudercontacten, et cetera? Maar ook om trends, sfeer, ervaringen en interpretatie. De term logboek stamt uit de scheepvaart. In het logboek werden oorspronkelijk vooral feitelijke gegevens opgetekend: de plaatsbepaling van het schip, de koers die gevaren werd en de afstand die was afgelegd. Later kwamen er in traditionele scheepslogboeken meer beschrijvingen van de belevenissen tijdens de reis terecht. Zo kan je ook in het logboek van TOS bijzondere voorvallen en ervaringen (cases) noteren. Op deze wijze kan ook een elektronisch TOS-logboek functioneren. Je kunt vooraf je doel of target bepalen: 50% meer meisjes op de pleinen, twee keer zo veel ouders die gaan meehelpen, et cetera. En vervolgens kan je nagaan of je op koers ligt. Om in termen van Winkelaar (1993) en Boumans en Lichtenberg (2013) te spreken: naderen we Ithaca? En vervolgens is het mogelijk om na te gaan of dat wel of niet het geval is en wat de verklaring is voor dat wel of niet op koers liggen. Het elektronische logboek was in theorie een ideaal instrument voor een lerende organisatie, maar de praktijk was weerbarstig. Medewerkers zagen niet altijd het nut van het consequent bijhouden van gegevens in. Het is gemakkelijk je te voorstellen dat zij denken: ‘tien kinderen, drie meisjes, twee volwassenen, een zoveelste voetbalactiviteit op dezelfde locatie, is dat nou de moeite van het vermelden waard?’ Bovendien kost het invullen van het dagboek ook tijd, tijd die de medewerker ook op straat of op het plein kan doorbrengen. De les was dat meetinstrumenten pas organisatievriendelijk zijn wanneer medewerkers *zelf* het gevoel hebben dat ze er baat bij hebben, en dat was niet altijd het geval. Niettemin, het experimenteren met het logboek tekent de inzet van TOS om kritisch-reflexief te blijven werken aan het verbeteren van de kwaliteit van hun werk.

Dorpsspiegel

Een tweede methodiek die we willen belichten is de methodiek Dorpsspiegel. Deze methodiek is gemaakt voor het bij elkaar brengen van zowel objectieve als subjectieve gegevens waarmee de leefbaarheid van dorpen in kaart gebracht kan worden. Het proces om tot een Dorpsspiegel te komen is in 2001 opgestart door de Friese gemeente Opsterland, in nauwe samenwerking met de verschillende Dorpsraden of Plaatselijke Belangen en het toenmalige Nederlands Instituut voor Zorg en Welzijn (NIZW). Voorts is de expertise van verschillende landelijke en lokale experts benut. De Dorpsspiegel kent vier onderdelen, Het *dorp in vragen* heeft betrekking op een schriftelijke enquête onder bewoners. Onder *dorp in gesprek* wordt verslag gedaan van groeps gesprekken en interviews met sleutelfiguren. *Dorp in beeld* omvat een serie digitale fotoreportages met onderschriften. En *dorp in structuur*, ten slotte, vormt een overzicht van relevante statistische gegevens. De bewoners waren bij het maken van de eerste Dorpsspiegel via hun dorpsorganisaties intensief bij de methodiek betrokken. De vragenlijst van de enquête is met hen

---

²⁴ Scott, James, C. Scott., *Seeing like a State. How Certain Schemes to Improve the Human Condition Have Failed*. Yale University Press. New Haven and London.

doorgesproken, ze waren verantwoordelijk voor het verspreiden en ophalen van de enquêtes, én verantwoordelijk voor de interviews en de fotoreportages. Ook speelden de bewoners een belangrijke rol bij het presenteren van de uitkomsten. De methodiek staat in de traditie van de *community self survey*. Kern van zelfonderzoek is dat bewoners een rol krijgen bij het opzetten van het onderzoek én bij het verzamelen, verwerken en interpreteren van gegevens over hun wijk of dorp. Zo wordt voorkomen dat bewoners het gevoel hebben dat deskundigen van buiten hun allerlei zaken aanpraten en dat ze bovendien pas achteraf op afgeronde analyses mogen reageren. De Dorpsspiegel onderscheidt zich van traditionele statistiekboeken en monitorsystemen niet alleen door de hoge mate van zelfwerkzaamheid van de dorpsbewoners, maar ook door het verbinden van een binnen- en buitenperspectief. Onder buitenperspectief verstaan we zicht op een dorp met behulp van louter statistieken. Dorpsbewoners ervaren dergelijke analyses als afstandelijk. Ze kunnen ook letterlijk op grote afstand worden gemaakt zonder dat betrokkenen het dorp hebben gezien. Vandaar dat het belangrijk is om ook aandacht te besteden aan het binnenperspectief; in dit perspectief staat de *beleving* van de dorpsbewoner centraal. In de Dorpsspiegel krijgt het binnenperspectief inhoud door middel van de enquête, de interviews en de foto's. Zo vullen in de Dorpsspiegel statistieken, woorden en beelden elkaar aan. Het fotoarchief verschaft de Dorpsspiegel een sterk beeldend en concreet karakter. Dat blijkt aantrekkelijk te zijn voor gebruikers. Bewoners zijn te bewegen om mee te denken over hun dorp, maar willen dan wel praten over zaken waar ze zich iets bij kunnen voorstellen. Foto's zijn daarbij ideale kapstukken. Ze geven de Dorpsspiegel een hoog 'van ons'-gehalte. Bovendien gaat van foto's een dwingende kracht uit. Uit een enquête kan blijken dat een hoog percentage van de inwoners ontevreden is over het onderhoud van de wegen, maar als deze uitkomst vergezeld gaat van een fotoreportage waarin alle kuilen in de wegen van het dorp zijn vastgelegd, is de kans groter dat daar ook echt iets aan wordt gedaan. De Dorpsspiegel kan periodiek worden herhaald, waardoor zowel kan worden ingespeeld op actuele als op langetermijn-ontwikkelingen (vergrijzing, krimp, wegvallen voorzieningen, et cetera). De eerste Dorpsspiegel is in 2002 uitgevoerd; anno 2015 heeft de gemeente Opsterland al de vierde versie ervan in handen. De latere versies beperken zich tot het afnemen van enquêtes en het verzamelen van statistiek. Het buitenperspectief is gaan overheersen over het binnenperspectief. Vanuit het oogpunt van 'community organization' is dat een stap terug. Immers met de uitkomsten van de Dorpsspiegel moet iets worden gedaan. Commitment van bewoners is dan essentieel, als het ook 'hun' analyse is, ligt het voor de hand dat hun enthousiasme groter is bij het oppakken van zaken die uit de analyse volgen.

Artistic Research

De SEV heeft in het kader van het tussen 2010 en 2012 gestarte experimentenprogramma Publieke Ruimten op twee locaties geëxperimenteerd met een methodiek die sterk leunde op de manier van werken zoals die in de pedagogiek van Reggio Emilia en Artistic Research wordt toegepast. De twee locaties waren de Gillesbuurt in Delft, een naoorlogse wijk van middelhoge galerijflats met groene binnenhoven en 'De Kleine Wereld' een buurtje van portieketageflats tussen groenstroken in de wijk Nieuwendam Noord West (Amsterdam Noord)²⁵. In Delft was woningcorporatie Woonbron Delft eigenaar van de woningen, in Amsterdam woningcorporatie De Key. De verantwoordelijkheid voor het publieke groen was in handen van respectievelijk de gemeente Delft en Stadsdeel Noord (Amsterdam). Corporaties en lokale overheid wilden met het experiment onderzoeken in hoeverre bewoners geïnteresseerd waren in vormen van mede-beheer of zelfbeheer in de sfeer van groen. Bij mede-beheer krijgen bewoners een deel van de verantwoordelijkheid, bijvoorbeeld door het onderhouden van een plantsoen of moestuin, bij zelfbeheer nemen bewoners het groenbeheer van de publieke ruimte volledig over van een professionele partij. Op beide locaties heeft in het kader van het experiment een kunstenaars/participatiedeskundige al schilderend

---

²⁵ Engbersen, R. e.a. (2013), *Nieuwe perspectieven voor publieke ruimten. Digitale eindpublicatie*. Den Haag SEV/Platform31.

(‘en plein air’) de buurt verkend. Op zich was dat al een bijzondere interventie, omdat deze wijken nagenoeg nooit door buitenschilders opgezocht worden, die kiezen liever voor een (zee)landschap of historische binnenstad.

De methodiek Reggio Emilia is ontwikkeld voor kinderen. In deze pedagogiek staat de competentie van het kind centraal en niet die van de professional. Het kind – zo is de gedachte – is competent genoeg om zichzelf te ontwikkelen. Voor kinderen zijn andere kinderen en hun natuurlijke, fysieke omgeving (water, bomen klimmen, etc.) de eerste respectievelijk de tweede ‘pedagoog’. Pas daarna komt de volwassene/professional. De analogie met social work is dat voor bewoners/burgers andere bewoners/burgers en hun buurt de natuurlijke omgeving zijn en dat een sociale professional daarbuiten staat, en dat deze als hij verstandig is deze natuurlijke omgeving optimaal benut om hun te helpen (principe: help mij het zelf te doen). In Delft is met dit principe gewerkt. Bewoners stonden centraal in het proces van toe-eigening van hún publieke ruimte. Het ging om hun definitie van de situatie, hun oplossingen. Deze manier van werken wijkt af van praktijken waarbij plannen van professionals en regels van instanties (u mag niet ...) in het middelpunt staan.

De opstelling van de professional in de Reggio Emilia benadering is er een van actieve passiviteit. Hij vertrekt vanuit het principe help mij het zelf te doen. Ogenschijnlijk stelt hij zich passief op, maar dat is schijn: hij is aan het werk. Hij probeert via observaties, open vragen, interventies en documentatie boven tafel te krijgen wie de bewoners zijn, waar ze vandaan komen, wat ze meemaken en beweegt, en wat ze heel graag zouden willen. In de Delftse en Amsterdamse pilots maakten voorbijgangers en gebruikers van de publieke ruimte (kinderen, tieners, ouders) gemakkelijk een praatje met de kunstenaar omdat ze het bijzonder vonden dat hun wijk werd geschilderd. Zo kreeg ze een schat aan informatie en kon ze de vaak cynische aannames en veronderstellingen van professionals op hun waarheidsgehalte toetsen, zoals ‘ze houden hier niet van wild en weelderig groen’ of ‘vervuiling accepteren ze gemakkelijk’. Beide aannames bleken niet te kloppen. Vervolgens voerde ze op basis van de inbreng van bewoners samen met de bewoners een aantal interventies uit (ontwerpatelier/expositie, schoonmaakacties, plantdagen, etc.) waarbij ze steeds met de bewoners keek of zaken liepen zoals zij die voor ogen hadden en of er aanpassingen nodig waren. Kenmerkend voor dit type participatieonderzoek is dat het serieel verloopt. Bij een lineair proces wordt een doelstelling vooraf bepaald en wordt daar vervolgens niet van afgeweken. Bij een serieel proces, dus bij een serie van interventies, kan een doelstelling aangepast worden omdat bewoners gedurende de stappen in het proces tot nieuwe inzichten zijn gekomen. Niet alleen de weg naar Ithaca kan omgegooid worden, want er leiden meer wegen naartoe, maar zo nodig kan Ithaca opnieuw gedefinieerd worden. Het roer gaat dan helemaal om. Deze seriële manier van werken is karakteristiek voor meerdere methodieken op het terrein van ‘community organization’ en vraagt ook gepaste vormen van zelfevaluatie (vgl Hermans 2014). Zowel de methodiek als de voortdurende reflectie (en eindevaluatie) krijgt in intensieve interactie met de bewoners vorm. In Delft en Amsterdam was de globale doelstelling om de participatie en betrokkenheid van zoveel mogelijk bewoners bij de publieke ruimten te vergroten; gaandeweg is deze doelstelling verfijnd naar specifieke groepen en specifieke activiteiten. Duidelijk werd ook dat deze manier van werken een lange adem vraagt, in de zin dat mede-beheer en zelfbeheer zich niet in korte tijd laten afdwingen.

Epiloog

In haar Els Borst-lezing neemt Trappenburg (2014) – tevens bijzonder hoogleraar maatschappelijk werk – het standpunt in dat bescheiden professionals die het sociaal werk uitvoeren vooral van belang zijn voor een rechtvaardige samenleving. Zij voeren taken uit die geen specialistische kennis vereisen en dus ook door gewone burgers uitgevoerd kunnen worden. Maar, zo betoogt Trappenburg, in een rechtvaardige samenleving mag het lot niet bepalen wie in zijn leven te maken krijgt met zware of lichte zorgtaken. De

bescheiden sociaal werker is nu juist bij uitstek geschikt om deze onrechtvaardigheid ongedaan te maken. Hij of zij heeft daarvoor de tijd en in een degelijke verzorgingsstaat ook de middelen. Volgens Trappenburg is het dan ook niet nodig om bescheiden professionals lastig te vallen met allerlei overdreven vormen van reflexiviteit of onderzoek. Specialistische kennis is niet nodig en met gezond verstand kunnen zij hun taak prima uitvoeren.

Wij zijn het daar om twee redenen niet mee eens. Sociaal werk en zeker ook community organizing vergt wel specialistische kennis. Die kennis is deels beschikbaar en mag niet onbenut blijven. En ten tweede: beleidsmakers moeten keuzes maken bij het oplossen van maatschappelijke vraagstukken en mogen van uitvoerende organisaties en hun professionals eisen dat zij met een doordachte aanpak werken aan een omschreven doel.

Honderd jaar geleden wees Abraham Flexner op de rol van kennisbenutting bij de vorming van de beroepsgroep van sociaal werkers. Hij besluit met: “Now when social work becomes thoroughly professional in character and scientific in method, it will be perceived that vigor is not synonymous with intelligence. Moreover vigor cannot succeed without intelligence” (1915: 164). Doortastendheid, *vigor*, is belangrijk, maar alleen wanneer dat wordt gebruikt binnen een op kennis gebaseerde aanpak, die door ons wordt omschreven als methodisch werken.

In ons artikel zijn we uitvoerig ingegaan op Thuis Op Straat. Deze methodiek werkt – samen met kinderen, bewoners, beleidsmakers, politici en onderzoekers – bijna twintig jaar aan een weloverwogen aanpak om kinderen met plezier te laten spelen op het plein in hun buurt. Zij maakt gebruik van theorie en praktijk, experimenteert tot op de dag van vandaag met oude en nieuwe methoden. De werkers van TOS en de vele andere professionals die in hun werk geloven – die in de woorden van Flexner beschikken over ‘a professional spirit’ – verdienen het om deel uit te maken van een trotse beroepsgroep die blijft werken aan een stevige onderbouwing van samenlevingsopbouw in wijken, buurten en dorpen.

Radboud Engbersen (Platform31) en Peter Rensen (Movisie)